

سکه‌های ضرب نهاوند در دوره‌ی ساسانیان

الف : «شرح سکه»ی پوراندهخت

از : محمود ایران‌دوست

کارشناس ارشد باستان‌شناسی

اشاره :

شهر تاریخی نهاوند در سال‌های پایانی ساسانیان ، مدتی پایتخت و پیش از آن نیز مرکز یکی از ضرابخانه‌های حکومت پوراندهخت (از شاهان ساسانی) بوده است که بیانگر آباد بودن و داشتن موقعیت سیاسی و اقتصادی این شهرستان در آن روزگار است. در زمان بهرام ششم معروف به چوبین نیز در نهاوند سکه به نام وی ضرب می شده است .

این مقاله که توسط آقای محمود ایران‌دوست تهیه و تدوین شده و به نظر و تأیید آقای دکتر عزیزالله بیات استاد محترم دانشگاه رسیده است حاوی توضیحاتی در خصوص ضرب این دو سکه‌ی عصر ساسانی در نهاوند است .

□ روی سکه :

در روی سکه نیم‌رخ پوران‌دخت با صورتی زیبا ، عارضی کشیده ، نگاهی‌گیرا و گونه‌ای برآمده ترسیم شده است . گیسوانی بلند حلقه‌وار در دو قسمت در طرفین صورت بر روی سینه و پشت سر افتاده است و بر روی گیسوان گل‌هایی از جواهر نشاندده‌اند. دو رشته مروارید بر گردن اوست که در وسط آن آویزی نصب است .
بر روی سینه نزدیک به شانه‌ها ، بر روی لباس^(۱) دو قطعه گل زرین به شکل هلال

شکل ۱ : سکه‌ی ملکه پوران‌دخت ضرب بهارند

نمونه‌ی افسر ملکه

پوران‌دخت بر روی سکه

۱ - لباس و پوشش شاهان ساسانی از پارچه‌های ابریشم و زریفت است که با نقوش مخصوص بافته می شده است . مورخان درباره‌ی شکوه و تجمل لباس و زیورآلات و رنگ لباس‌های آن‌ها بسیار گفته‌اند : مسعودی در کتاب «التبیین والاشراف» درباره‌ی لباس ملکه پوران‌دخت چنین می نویسد : «پوران‌دخت دختر خسرو پرویز جامه‌ی او سبز گلدار و شلوارش آسمانی و تاجش نیز آسمانی بود و بر تخت نشسته تبریزی بر دست داشت» .

شکل ۲: نمونه‌ی سکه‌های بهرام ششم (چوین) ضرب نهاوند

ماه و ستاره قرار دارد و نوار چین‌دار مواجی از روی شانه‌ها به طرف بالا کشیده شده است. تاج بسیار باشکوهی که حاشیه‌ی زیرین آن بایک ردیف و لبه‌ی آن با دو ردیف مروارید تزئین گردیده است به سر دارد. در بین دو ردیف مروارید لبه‌ی تاج گوهر نشانده شده و بر بالای لبه، سه قطعه گل جواهر نشان نصب است. در بالای تاج دو بال بسیار زیبا و ظریف زرینی واقع شده که هلال ماه و گویی مرصع چون خورشید را در میان گرفته است.

در طرفین تاج از روبرو هلال ماه و ستاره در پشت ستاره‌ای قرار دارد. مقابل چهره و پشت سر نوشته‌ای به خط پهلوی «بوران یا بورانو» و عبارت متداول «فره افزوت» یا «فره افزون»^(۱) نقر شده است.

۱ - یعنی فرّ و شکوه افزوده گردد. این عبارت از دوره‌ی قباد اول بر روی سکه‌ها به کار رفته است. کلمه‌ی «افزوده» گاهی به صورت «افزوتو» یا «افزوتان» یا «افزو» بر روی سکه‌های مختلف قباد اول، خسرو اول، هرمز چهارم، بهرام ششم، وستهم، خسرو دوم، اردشیر سوم، خسرو سوم، ملکه پوران‌دخت و پس از وی بر سکه‌های هرمز پنجم و یزدگرد سوم نیز به کار رفته است.

لا ک ۱۳
پورانو

س ۱۴
خوزه = فزه

س ۱۴۲
افزوتر

دور تصویر نوشته را دو یا سه ردیف زنجیره فراگرفته است. فقط در قسمت بالا، یعنی آن قسمتی از تاج که دو بال و هلال و گوی است از زنجیر بیرون است. در طرفین نقش و قسمت پایین هلال ماه و ستاره واقع است که از دوره‌ی دوم سلطنت قباد (۴۹۹-۵۳۲ میلادی) بر روی سکه‌های وی و سکه‌های بستم (وستهم) و خسرو دوم و سایر شاهنشاهان بعدی ساسانی نقر شده است.

□ پشت سکه :

بنابر معمول سکه‌های ساسانی در وسط آتشدانی واقع است که در طرفین آن دو نگهبان که از شاهزادگان اند نقر شده است و به حفاظت آتش مقدس مشغول اند^(۱). آتشدان که قطعاً نمونه‌ی اصلی آن از فلز قیمتی بوده مطبق است و قسمت بالا و پایین پهن. وسط آتشدان باریک است و باد و نوار چین دار زینت داده شده است. بر فراز آتشدان شعله‌های آتش مثلثی شکل فروزان است.

نگهبانان که لباس و تاج آنان نظیر شاهزادگان ساسانی است به حال احترام ایستاده‌اند و هر یک دسته‌ی شمشیر بلندی را که به زمین تکیه داده شده به دو دست گرفته‌اند. در طرف راست بین سر نگهبان و شعله‌ی آتش هلال ماه و طرف چپ ستاره‌ای نقش شده است، دور نقش و حاشیه را سه ردیف زنجیر فراگرفته است و در حاشیه‌ی چسبیده به زنجیر

۱ - آتشدان بر سکه‌های اردشیر اول دارای تزیینات باشکوهی است. از سکه‌های شاپور اول به بعد آتشدان بین دو نگهبان واقع است و این دو نگهبان بر سکه‌های شاپور اول، هرمز اول، بهرام اول، بهرام دوم، سوم و هرمز دوم نقر شده است. بر سایر سکه‌ها دو نفر از شاهزادگان مهم این سمت را به عهده داشتند.

چهار نقش ماه و ستاره نقر شده است. در زمینه‌ی سکه در طرف راست بین زنجیره‌ی داخلی و نگهبان نام شهر^(۱) نهاوند که سکه در ضرابخانه‌ی آن ضرب شده قرار دارد و در طرف چپ تاریخ ضرب سکه به خط پهلوی منقوش است.^(۲)

ب: «نگاهی به سکه‌های بهرام چوبینه‌ی ضرب نهاوند»

□ روی سکه:

از بهرام چوبین تعدادی سکه‌های زر (دینار) و سیم (درهم) موجود است که از لحاظ نقش و وضع هنرکننده کاری تا حدی شبیه به سکه‌های هرمز چهارم است. تصویر بهرام بر سکه، جوانی را به چهره‌ی لاغر، عارضی باریک، چشمان گبر و نافذ، بینی کوچک و گوش ظریف با سبیل و ریش کوتاه نشان می‌دهد. نقش بر سکه مطابقت دارد. به گفته‌ی طبری وی: «به گونه سیاه چرده، ابروان پیوسته و به بالا دراز و به تن خشک بود. به این جهت او را بهرام چوبین خواندند.»^(۳)

تاج وی زرین و کنگره دار است که لبه‌ی آن با دو ردیف مروارید تزیین یافته است. درون تاج، کلاهی مدور قرار دارد که در قسمت جلوی آن هلال ماه زرینی نصب شده است، بالای تاج از هلال ماه و گویی ساده یا شعله مانند تزیین یافته است.^(۴) در طرفین تاج ستاره نقر شده است و برگوش بهرام گوشواره‌ای با سر آویز بلند که تا روی گردن

۱ - علامت ضرابخانه‌ی نهاوند بر روی سکه‌های ملکه بورانو به صورت «**𐎠𐎡𐎹**» آمده است.

۲ - تاریخ گذاری بر سکه‌های ساسانی از سال سوم سلطنت پیروز یعنی در حدود سال ۶۶۰ میلادی متداول گردیده است و همه‌ی سکه‌های ملکه‌ی بورانو که در نهاوند ضرب شده‌اند به سال

۳ - تاریخ طبری ص ۱۸۲ اول سلطنت وی مربوط می‌شوند.

۴ - تاج بهرام ششم شبیه تاج هرمز چهارم و خسرو اول (انوشیروان) است و بلندی تاج اندکی کم‌تر است.

وی آمده است دیده می‌شود. موهای او در پشت سر به شکل گل مدوری جمع شده و گل گوهرنشانی بر روی آن نصب شده است.

نقش نیم تنه بسیار زیباست و بر حاشیه‌ی لباس دوردیف جواهر نشانده شده و روی سینه دو قطعه گل مرصع نصب شده است. روی شانه‌ها هلال ماه و نوار چین‌داری که به طرف بالا در اهتزاز است مشاهده می‌شود.

نام بهرام ششم (چوین) در زمینه‌ی سکه به خط پهلوی نقر شده است (ورهران افزوتو^(۱)). در لبه‌ی خارجی سکه که ساده است سه هلال ماه منقوش است و مانند سکه‌ی خسرو اول (انوشیروان) است.

ورهران = ۳۱ ر ۳

افزون = ۱۲۵

□ پشت سکه :

در پشت این سکه آتشدان مقدس قرار دارد. نگهبان آتش معمولاً شاه، ولیعهد یا یکی از بزرگان یا شاهزادگان است که حراست و حفاظت آتش را به عهده گرفته است.

هر یک از نگهبانان آتش شمشیر بلندی در دست دارند که بر زمین تکیه داده است. آتشدان منقور بر سکه‌های بهرام ششم ضرب نهاوند به شکل آتشدانی است که برای اولین بار بر سکه‌های خسرو اول (انوشیروان) دیده می‌شود^(۲). این نوع آتشدان تا آخر دوره‌ی

۱ - همان طور که قبلاً اشاره شد کلمه‌ی «افزوتو»، «افزو» یا «افزوتون» که از واژه‌ی «افزودن» مشتق شده جمله‌ای دعایی است و از اواسط دوره‌ی ساسانی به جای القاب شاهان به کار رفته است.

۲ - آتشدان‌های منقور بر سکه‌های دوران اول ساسانی به این ترتیب است: بر سکه‌های اردشیر اول آتشدان بسیار زیبایی قرار دارد که تمام فضای پشت سکه را پر کرده است. برای اولین بار بر سکه‌های شاپور اول آتشدان بین دو نگهبان که شاه و ولیعهد است قرار دارد. بر تعداد کمی از سکه‌ها ایزدمهر به جای یکی از نگهبانان دیده می‌شود و آتشدان ساده‌تر است. بعضی از سکه‌های هرمز دوم، شاپور دوم، شاپور سوم، بهرام چهارم، بهرام پنجم، بلاش با شعله‌های آتش درون

ساسانی بر سکه‌ها نقر شده‌است.

آتشدان مطابق است و قسمت بالا که جای آتش است و پایه‌ی آتشدان پهن است وسط آتشدان که باریکه است با دو نوار چین‌دار رو به بالا تزئین یافته است.

بر فراز آتشدان شعله‌های مثلث شکل فروزان است و هلال ماه و ستاره در طرفین شعله‌ها قرار دارد. دور نقش و حاشیه‌ی ساده‌ی سکه را زنجیره‌ای فرا گرفته است. نام شهر «نهاوند» که سکه در آن ضرب شده است به اختصار در طرف راست بین زنجیره و نگهبان نقر گردیده^(۱) و در طرف چپ تاریخ ضرب سکه منقوش است.^(۲)

سکه‌هایی که از بهرام ششم (چوین) مورد مطالعه قرار گرفته است^(۳) علاوه بر «نهاوند» در شهرهای دیگری مانند ایران خوره شاپور (شوش)^(۴)، وهاردشیر^(۵)، اهستان (همدان)^(۶)، نیشابور، رامهرمز^(۷) یا رام شهرستان^(۸)، رگ (ری)، آمل، بلخ ضرب می‌شده‌است.

آتشدان، نیم‌تنه‌ی اهورامزدا نیز قرار دارد.

۱ - در دوره‌ی سلطنت بهرام پنجم (۴۲۰-۴۳۹ م) گذاشتن نام ضربخانه شهر بر سکه معمول گردید.
۲ - تاریخ‌گذاری بر سکه‌های ساسانی از سال سوم سلطنت پیروز یعنی سال ۴۶۰ میلادی متداول گردید.

۳ - مجموعه موزه‌ی بانک سپه، موزه‌ی ایران باستان (ملی)، کتاب دمرگان J. Demorgan، کتاب Sassanian Numismatic R. Gobl و کتاب Sassanian Coins Paruck

۴ - شاپور دوم (۳۱۵-۳۷۹ م) پس از آن‌که شهرکهن شوش را به علت شورش مردمش ویران ساخت، مجدداً آن را بنا کرد و ایران خوره شاپور نامید.

۵ - ارشیر شهر زیبای سلوکیه را که سردار رومی در سال ۱۶۵ میلادی در جنگ با پارتیان ویران ساخته بود از نو بنا کرد و (وهاردشیر) نامید. برای مزید اطلاع به کتاب «ایران در زمان ساسانیان نوشته‌ی کریستن سن، ص ۱۱۵ مراجعه کنید.

۶ - همدان امروزی همان هگمتانه‌ی دوران کهن است. در کتیبه‌های هخامنشی هگمتانا و هگمتانه و در کتیبه‌های آشوری به صورت همدانا و یا امدانا نام برده شده است. یونانیان آن‌را

فهرست منابع

- ۱- ثعالبی ، ابو منصور حسین بن محمد مرغنی ، غرر الاخبار ملوک فرس و سیرهم ، ترجمه‌ی محمد فضائلی ، نشر نقره ۱۳۶۸
- ۲- حمزه‌ی اصفهانی، ابو عبدالله حمزه بن حسین اصفهانی، سنی الملوک الارض و الانبیاء، ترجمه‌ی دکتر جعفر شعار ، امیرکبیر ۱۳۶۷
- ۳- دینوری ، ابوحنیفه احمد بن داود ، اخبار الطوال ، ترجمه‌ی محمود مهدوی دامغانی ، نشرنی ، تهران ۱۳۶۴
- ۴- طبری ، محمد بن جریر ، تاریخ الرسل و الملوک ، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده ، تهران ، شرکت انتشاراتی اساطیر ۱۳۶۴
- ۵- کریستن سن ، آرتور ، ایران در زمان ساسانیان ، ترجمه‌ی رشید یاسمی ، تهران ۱۳۶۷ ، امیرکبیر
- ۶- گریشمن ، رومن ، ایران از آغاز تا اسلام ، ترجمه‌ی محمد معین ، تهران ، انتشارات علمی و فرهنگی ، ۱۳۷۱
- ۷- لوکونین ، گولیگوییچ ، تمدن ایران ساسانی ، ترجمه‌ی عنایت الله رضا ، انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۷۳ تهران
- ۸- مسعودی ، ابوالحسن علی بن حسین ، التنبیه و الاشراف ، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده ، تهران ، انتشارات علمی و فرهنگی ۱۳۶۵

9 - Sassanian Coins BY : Furdeonyee Dj.Paruck Bambay The Times Press 1924

10 - Sassanian Numismatia BY : Rolast Goble

11 - Manuel Numiamatia Asieral BY : Demaryan

اکیاتان گفته‌اند و در دوره‌ی ساسانیان اہمتان آمده است .

- ۷- رام هرمز یکی از شهرستان‌های کهن خوزستان بوده است که هرمز اول ساسانی آن را بنیاد نهاد .
- ۸- رجوع کنید به کتاب نزهة القلوب ، نوشته‌ی مستوفی : «اورمزد بن شاپور بن اردشیر بابکان ساخت ورام هرمز خوانند و به مرور رامنز شده» (ص - ۱۳۲) به کتاب جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی نوشته‌ی لسترنج ، ص ۲۶۲ و مسالک الممالک استخری (ص ۹۰ - ۹۲ - ۹۴) مراجعه کنید .